

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE „ISIDOR TODORAN”

Sfântul Apostol Pavel și opera sa teologică între iudaism și elenism.

O diagnoză a cercetării biblice moderne

(rezumatul lucrării)

Coordonator științific:

Pr.Prof.Univ.Dr. Tofană Stelian

Doctorand:

Sabou Marius Ioan

Cluj-Napoca

2011

CUPRINS

Introducere

A. Iudaism, elenism și creștinism

- I. Relația dintre iudaism, elenism și creștinism în istoria cercetării critice moderne
- II. Iudaismul și elenismul - categorii istoriografice, din perspectiva cercetării biblice moderne
- III. Fenomenul elenismului în istoria și cultura iudaică
  1. Începuturile elenismului ca și fenomen istoric și cultural
  2. Pătrunderea elenismului în Palestina
  3. Influența elenismului în Iudeea
  4. Iudeea – spațiu al sincretismului religios ?

Concluzii

B. Sfântul Apostol Pavel: paulinism, iudaism și elenism

- I. Viața și misiunea Sfântului Apostol Pavel
  1. Nașterea și educația Sfântului Apostol Pavel
  2. Convertirea Sfântului Apostol Pavel . O nouă perspectivă privind impactul convertirii apostolului
  3. Apostolatul paulin și controverse cu privire la acesta
- II. Evanghelia Sfântului Apostol Pavel și principalele ei teme
- III. Opera Sfântului Apostol Pavel în epoca postpaulină
- IV. Opera paulină din perspectiva cercetării critice moderne
  1. Apostolul Pavel și opera sa din perspectivă iudaică
  2. Apostolul Pavel și opera sa din perspectiva abordărilor feministe și liberale
  3. Epistolele pauline – părți ale Sfintei Scripturi
  4. *A new perspective* asupra operei Sfântului Apostol Pavel
- V. Universul urban al creștinătății pauline
  1. Lumea urbană greco-romană și creștinătatea paulină
  2. Urbanismul iudaic și creștinătatea paulină
- VI. Biserica primară reflectată în Epistolele Pauline
  1. Modele pentru primele grupări creștine : ἐκκλησία și asociațiile voluntariale
  2. Organizarea Bisericii primare în lumina epistolelor pauline – privire generală
    - a. Membrii Bisericii creștine în limbajul paulin
    - b. Cei ce nu aparțineau Bisericii creștine
    - c. Probleme de organizare internă a Bisericii primare , reflectate în epistolele pauline
    - d. Dimensiunea universală a creștinismului primar

Concluzii

C. Teme teologice pauline în alternanță iudaică și elenistică

- I. Îndreptarea din faptele Legii și îndreptarea din credință
  1. Sensul expresiei δικαιοσύνη θεοῦ' în accepțiunea paulină
  2. Ἐξ ἔργων νόμου - în viziunea iudaică
  3. Îndreptarea prin credință
- II. Raportul dintre Legea lui Moise și Legea lui Hristos . O paralelă între Fp. Ap. 13, 38-39 și Gal. 3,1 – 6,2
  1. Blestemul Legii (Gal. 3,10-12)
  2. Originea și scopul Legii (Gal. 3,19-25 și 4,1-10)
  3. Legea lui Hristos (Gal. 4,21 și 6,2)
- III. Relația dintre Hristos – Noul Adam și Legea veche (Romani 5, 12-21)
  1. Rom. 5,12-21. O perspectivă hristologică și antropologică

2. Relația dintre Hristos - Noul Adam și Legea iudaică
  3. Umanitatea adamică răscumpărată în Iisus Hristos . O perspectivă paulină
- IV. Dumnezeu și Israel
1. Iudaism și elenism cu privire la Dumnezeu și la relația Lui cu lumea
  2. Relația dintre Israel și neamuri din perspectiva chemării lui Dumnezeu
  3. Israel în iconomia mântuirii lumii
- V. Antropologie și eshatologie paulină sub semnul influenței iudaice și elenistice
1. σῶμα , σὰρξ , νοῦς , καρδία , ψυχὴ , πνεῦμα
  2. „ Dualitate antropologică ” paulină în II Cor. 4,16-5,10
    - a. ὁ ἔξω ἄνθρωπος și ὁ ἔσω ἄνθρωπος (4,16)
    - b. ἐκδυσάμενοι καὶ γυμνοὶ (5,3)
    - c. ἐνδημέω sau ἐκδημοῦντες (5, 6 – 10)

Concluzii generale

Bibliografie

Cuvinte cheie: Hristos , Pavel, iudaism, elenism, dihotomism, Iudeea, Palestina, Diaspora, Evanghelie, cercetare, urbanism, îndreptare, Lege, Hristos, Adam, Noul Adam, mântuire, neamuri, antropologie, eshatologie, dualitate.

Introducere

Opera Sfântului Apostol Pavel a fost, cel mai adesea, apreciată în lumina dihotomismului iudaism-elenism, utilizarea acestor termeni fiind o prezență obișnuită în cadrul aprecierilor cercetătorilor de specialitate privind teologia paulină, fie că este vorba de cercetători români, fie că este vorba de unii străini. Cei mai mulți dintre aceștia au încercat să sublinieze caracterul special și nou al creștinismului primar și al operei pauline printr-o punere în opoziție a acestora cu cele două mari culturi ce au amprentat opera și personalitatea paulină, iudaismul și elenismul. În cadrul acestui demers cele două culturi, iudaică și elenistică, au fost apreciate adesea ca fiind în opoziție.

Cercetarea biblică modernă a renunțat la o astfel de abordare a contextului paulin, considerând o astfel de opoziție ca fiind nerealistă atunci când ne referim la modul în care raportul dintre cele două culturi se făcea resimțit la nivelul relațiilor sociale și religioase dintre membrii comunităților creștine primare, sau când ne referim la modul în care acest raport s-a resimțit în opera și personalitatea Sfântului Apostol Pavel.

O astfel de perspectivă a fost subliniată în cercetarea românească încă din anul 1973 când părintele Constantin Gheorghe, în articolul *Judaism și elenism în epistolele Sfântului Pavel* (ST, 1973, nr.9-10), amintește de chiar cuvintele Sfântului Apostol Pavel din prima sa epistolă către Corinteni: *Cu iudeii am fost ca un iudeu, ca să dobândesc pe iudei; cu cei de sub lege, ca unul de sub lege, deși eu nu sunt sub lege, ca să dobândesc pe cei de sub lege;/ Cu cei ce n-au Legea, m-am făcut ca unul fără lege, deși nu sunt fără Legea lui Dumnezeu, ci având Legea lui Hristos, ca să dobândesc pe cei ce n-au Legea;/ Cu cei slabi m-am făcut slab, ca pe cei slabi să-i dobândesc; tuturor toate m-am făcut, ca, în orice chip, să măntuiesc pe unii./ Dar toate le fac pentru Evanghelie, ca să fiu părtaș la ea.* (I Cor. 9, 20-23), concluzionând că *nici iudaismul și nici elenismul nu au fost deci hotărâtoare, ci totul în el a fost Hristos.*

Ceea ce este evident din această apreciere este faptul că Apostolul Pavel a fost nevoit să penduleze adesea între iudaism și elenism în dorința și încercarea sa de a răspunde chemării pe care Iisus Hristos i-a adresat-o pe drumul Damascului. În acest sens nu trebuie uitat că Apostolul Pavel a fost un evreu din diaspora care a încercat să alcătuiască o comunitate ce trebuia să cuprindă atât evrei cât și neamuri, comunitate pe care trebuia s-o unească într-o Biserică nouă și în curs de autodeterminare. Mai mult decât atât, Sfântul Apostol Pavel nu a dat niciodată, în mesajul Evangheliei sale, sentimentul că credincioșii sunt puși înaintea unei

alegeri proiudaice sau proelenistice. Pentru apostol problemele importante se află dincolo de cele două culturi dominante în lumea lui.

A. Iudaism, elenism și creștinism

- I. Relația dintre iudaism, elenism și creștinism în istoria cercetării critice moderne
- II. Iudaismul și elenismul - categorii istoriografice, din perspectiva cercetării biblice moderne
- III. Fenomenul elenismului în istoria și cultura iudaică
  1. Începuturile elenismului ca și fenomen istoric și cultural
  2. Pătrunderea elenismului în Palestina
  3. Influența elenismului în Iudeea
  4. Iudeea – spațiu al sincretismului religios ?

Cele două mari culturi, iudaică și elenistică, au fost apreciate, în cadrul cercetării biblice, ca fiind protagonistele unei lupte, odată cu Ferdinand Christian Baur, propunerile și concluziile lui, și ale celor ce i-au urmat, influențând puternic modul în care cercetătorii moderni s-au referit la creștinătatea primară. În viziunea lui, pe de o parte se afla comunitatea iudeo-creștină condusă de Iisus, de apostoli, iar pe de altă parte se aflau iudeii-eleniști creștini cu viziunea unei religii universale, grup din care, după convertire, a făcut parte și Apostolul Pavel. Această viziune a fost continuată și adâncită de J.G.Droysen, un contemporan mai tânăr al lui Baur.

Școala de Istoria Religiilor a accentuat importanța influenței elenismului asupra creștinismul primar, care, din perspective acesteia, apare ca un cult de mistere, fiind rezultatul unui sincretism elenistic. Reacția a fost orientarea altor cercetători către ipoteza privitoare la o influență profund iudaică în ceea ce privea creștinătatea primară, dezvoltându-se un interes pentru iudaismul târziu, din dorința de a se demonstra caracterul distinct al creștinismului față mediul păgân.

Această nouă atitudine care privea iudaismul ca și fundal al creștinismului a fost criticată de profesorul George Moore, care a accentuat necesitatea operării cu documentele esențiale și recunoscute ale iudaismului. Studentul lui Moore, Erwin R.Goodenough, a apreciat că creștinătatea s-a născut dintr-un iudaism elenistic și mistic, el bazându-și aprecierile pe descoperirile arheologice ale timpului, descoperiri ce demoștrau o puternică interacțiune iudaică cu mediul păgân elen.

Cea mai nouă orientare a cercetătorilor, privind epoca Sfântului Apostol Pavel, este orientată, așa cum a sugerat și Mihail Rostovtzeff, pe experiența celorlalte 99 de procente din populație, ca fiind foarte importante în evidențierea trăsăturilor epocii pauline.

Popoarele zonei mediteraneene au fost trăitoare ale unei singure culturi, uniforme întregii regiuni, în cadrul căreia numeroase grupuri s-au adaptat la cultura dominantă și, în acest sens,

termenii iudaism și elenism, neputând fi conturați exact, trebuie utilizați cu mare atenție atunci când sunt folosiți ca reprezentând categorii istoriografice. Nu trebuie uitat că un rol important în această zonă l-au avut și culturile romană și siriacă, fiind greu de vorbit de un dualism în ceea ce privește influențele asupra gândirii pauline.

Cercetătorii moderni au accentuat, în ultima perioadă, necesitatea analizării celor 400 de ani dintre momentul eliberării evreilor de către perși și până la evenimentele Noului Testament, perioadă ce a însemnat multe schimbări la nivel religios, apariția unor noi grupuri sociale și religioase, precum și ale unor concepte puțin abordate în Vechiul Testament. În acest sens trebuie apreciat modul în care s-a făcut resimțită influența culturii grecești la întâlnirea acesteia cu cea iudaică. Elemente grecești ca polisul sau gimnasiul au contat foarte mult pentru ceea ce a fost climatul social-religios al epocii pauline, influența acestora resimțindu-se în numeroase obiceiuri și manifestări ale iudaismului timpului paulin.

B. Sfântul Apostol Pavel și opera sa între iudaism și elenism

I. Viața și misiunea Sfântului Apostol Pavel

1. Nașterea și educația Sfântului Apostol Pavel
2. Convertirea Sfântului Apostol Pavel . O nouă perspectivă privind impactul convertirii apostolului
3. Apostolatul paulin și controverse cu privire la acesta

II. Evanghelia Sfântului Apostol Pavel și principalele ei teme

III. Opera Sfântului Apostol Pavel în epoca postpaulină

IV. Opera paulină din perspectiva cercetării critice moderne

1. Apostolul Pavel și opera sa din perspectivă iudaică
2. Apostolul Pavel și opera sa din perspectiva abordărilor feministe și liberale
3. Epistolele pauline – părți ale Sfintei Scripturi
4. *A new perspective* asupra operei Sfântului Apostol Pavel

V. Universul urban al creștinătății pauline

1. Lumea urbană greco-romană și creștinătatea paulină
2. Urbanismul iudaic și creștinătatea paulină

VI. Biserica primară reflectată în Epistolele Pauline

3. Modele pentru primele grupări creștine : ἐκκλησία și asociațiile voluntariale
4. Organizarea Bisericii primare în lumina epistolelor pauline – privire generală
  - a. Membrii Bisericii creștine în limbajul paulin
  - b. Cei ce nu aparțineau Bisericii creștine
  - c. Probleme de organizare internă a Bisericii primare , reflectate în epistolele pauline
  - d. Dimensiunea universală a creștinismului primar

Sfântul Apostol Pavel este *israelit, din urmașii lui Avraam, din seminția lui Veniamin* (Rom.11,1), fiind *mult râvnitor al datinilor părintești* (Gal.1,14). Această râvnă a Sfântului Pavel este apreciată în cadrul cercetărilor moderni ca fiind o reflecție a râvnei lui Dumnezeu. În această nouă perspectivă, oferită de E.P.Sanders, Sfântul Pavel este apreciat ca fiind un moștenitor și purtător al tradiției macabeilor, în ceea ce privește apărarea iudaismului. Prin faptul că cei convertiți dintre neamuri nu aveau obligația circumciziunii și a practicilor specifice legământului, așa cum macabeii au înțeles și fondat ideea de iudaism, eleniștii modificau granițele pe care le așezase Moise pentru protejarea lui Israel. Pe drumul spre Damasc Sfântul Apostol Pavel s-a convertit de la această râvnă, de la acest zel pentru iudaism, de la un iudaism fariseic, care îl ținea separat chiar și de alți evrei, neabandonând credința poporului său. Această râvnă trebuie înțeleasă în spiritul exemplelor lui Simeon și Levi (Fac.34) sau a lui Finees (Num. 25,6-13).

Temele principale ale Evangheleni pauline au fost transmise apostolului de predecesorii lui creștini (I Cor. 15,3), iar acestea sunt faptul că Hristos a venit pentru păcatele noastre, a fost îngropat, a înviat a treia zi și s-a arătat lui Chefa și celor doisprezece apostoli. Evanghelia sa este de origine dumnezeiască (Rom.1,16-17) și este descoperirea dreptății lui Dumnezeu, a purtării Sale de grijă prin Hristos (Rom.1,17).

Mulți cercetători au considerat că, după moartea sa, apostolul a fost adesea neînțeles, fiind apreciat uneori ca fiind chiar slujitor al răului și având o Evanghelie falsă. În sec. al II-lea Ignatie de Antiohia și Policarp fac referiri la epistolele pauline, dar în probleme mai puține importante, Sfântul Iustin Martirul și Filozoful sau Teofil al Antiohiei făcând referiri la epistolele pauline dar fără a menționa numele Sfântului Pavel, lucru considerat de cercetarea modernă ca fiind intenționat. Cei care au adus opera Sfântului Pavel în centrul creștinismului au fost Sfântul Clement din Alexandria și Origen.

În cercetarea biblică iudaică modernă, după 1940, s-a resimțit o preocupare pentru textele ce ar fi putut fi folosite într-o direcție antisemistă. În cadrul acestor perspective s-a considerat uneori că Apostolul Pavel s-a convertit la creștinism, considerând Legea mozaică a fi inferioară Legii lui Hristos (opinia lui A.Segal), că Sfântul Apostol Pavel a operat cu ideea a două popoare a lui Dumnezeu și cu un dublu model al mântuirii, unul pentru cei în Hristos și unul pentru evreii ce nu sunt în Hristos (părerea unora ca K.Stendahl, J.Gager. L.Gaston)sau că Sfântul Pavel ar fi susținătorul unei religii universale, dorind să diminueze importanța iudaismului în economia istoriei creștine (D. Boyarin).

În cadrul noii perspective privind teologia paulină cel care a ridicat pentru prima dată problema a fost W. Davies care a luat atitudine împotriva accentului pus de Istoria Religilor pe

bazele elenistice ale teologiei pauline subliniind că înțelegerea Apostolului Pavel trebuie să aibă legătură cu originile lui iudaice. În acest sens el a ridicat două probleme cu privire la Apostolul Pavel: dacă s-a dezis sau nu de iudaism și dacă doctrina sa, a îndreptării prin credință, a fost formulată în opoziție cu un iudaism ce considera că îndreptarea depindea de propriile eforturi ale persoanei. Cel care a dezvoltat această nouă perspectivă asupra iudaismului paulin, cu efect în ceea ce privește persoana lui Pavel, a fost E. P. Sanders, care a subliniat faptul că momentul în care iudaismul a început să se considere ca fiind poporul lui Dumnezeu a fost cel al legământului făcut de Dumnezeu cu Israel. Acest legământ nu a fost considerat nicăieri în scrierile iudaice ca fiind o realizare datorată meritelor oamenilor. Iudaismului i-a revenit responsabilitatea de a menține acest legământ prin menținerea atitudinii de ascultare față de Lege, prin repetata accentuare a pocăinței și certitudinea unui sistem sacrificial. În acest context Sanders consideră că, aprecierea acestei religii ca fiind legalistă sau bazată pe merite este una greșită, nejustificată și aducătoare de prejudiciu.

Cel care a subliniat, în mod deosebit, efectele acestei noi perspective, a fost James Dunn, care spune că aceasta aduce un plus de lumină și claritate teologiei pauline, evidențiind că aspectul ei polemic era direcționat nu atât împotriva ideii de a câștiga acceptul lui Dumnezeu prin meritul unor fapte personale, ci mai ales împotriva intenției iudaice de a păstra privilegiul statutului de membru al acestui legământ pentru a nu fi contaminat de cei de alt neam decât evreii. Astfel, Sfântul Pavel apare ca reacționând împotriva caracterului exclusivist generat în jurul acestui legământ, împotriva convingerii că *faptele Legii* continuau să fixeze termenii relației prin legământ pentru neamuri la fel ca pentru evrei. În acest context, doctrina paulină a îndreptării prin credință doar a fost dezvoltată în mod deosebit (Gal. 2,1-21).

Lumea Sfântului Pavel a fost alcătuită, în cea mai mare măsură, din orașele Imperiului Roman, unde Pavel a așezat mici grupuri de creștini în case de adunare. Aceste orașe aveau numeroase elemente comune: limba greacă, existența unor asociații și cluburi, consilii orășenești ce anunțau diferite decrete, meșteșugari ce se ocupau cu olăritul, sticla, mobilă, decorațiuni, sculptură sau pictură, etc. Pe urmele răspândirii comerțului dintre aceste orașe au pătruns și diferite culte religioase, dintr-o regiune în alta, cei de o etnie și credință regăsindu-se adesea în diferite orașe, model de care s-a folosit și creștinismul.

Comunitatea formată de Apostolul Pavel a fost una multietnică, în special formată din păgâni (cum a fost cea din Corint), comunitate ce primea prozeliți fiind ea însăși formată din prozeliți, actul botezului și Cina D-lui având un efect de dizasimilare, creând granițe necesare procesului de autodeterminare a Bisericii primare.

C. Teme teologice pauline în alternanță iudaică și elenistică

- I. Îndreptarea din faptele Legii și îndreptarea din credință
  1. Sensul expresiei δικαιοσύνη θεοῦ' în accepțiunea paulină
  2. Ἔξ ἔργων νόμου - în viziunea iudaică
  3. Îndreptarea prin credință
- II. Raportul dintre Legea lui Moise și Legea lui Hristos . O paralelă între Fp. Ap. 13, 38-39 și Gal. 3,1 – 6,2
  1. Blestemul Legii (Gal. 3,10-12)
  2. Originea și scopul Legii (Gal. 3,19-25 și 4,1-10)
  3. Legea lui Hristos (Gal. 4,21 și 6,2)
- III. Relația dintre Hristos – Noul Adam și Legea veche. O perspectivă a textului din Romani 5, 12-21
  1. Rom. 5,12-21. O perspectivă hristologică și antropologică
  2. Relația dintre Hristos - Noul Adam și Legea iudaică
  3. Umanitatea adamică răscumpărată în Iisus Hristos . O perspectivă paulină
- IV. Dumnezeu și creația
  1. Iudaism și elenism cu privire la Dumnezeu și la relația Lui cu lumea
  2. Dumnezeul lui Israel este și Dumnezeul neamurilor
  3. Israel - poporul chemării lui Dumnezeu
  4. Israel în iconomia mântuirii lumii
- V. Antropologie și eshatologie paulină sub semnul influenței iudaice și elenistice
  1. σῶμα și σὰρξ , νοῦς și καρδία , ψυχὴ și πνεῦμα
  2. „Dualitate antropologică ” paulină în II Cor. 4,16-5,10
    - a. ὁ ἔξω ἄνθρωπος și ὁ ἔσω ἄνθρωπος (4,16)
    - b. ἐκδυσάμενοι καὶ γυμνοὶ (5,3)
    - c. ἐνδημέω sau ἐκδημοῦντες (5, 6 – 10)

Această new perspective cu privire la opera Sfântului Apostol Pavel este cea mai cunoscută discuție în cadrul Studiului Noului Testament. Potrivit lui E.P. Sanders iudaismul a fost mereu o religie a harului ce a implicat acultarea omului ca răspuns la har, egământul fiind dat din inițiativă divină iar Legea oferind cadrul pentru viața trăită în interiorul Legământului. În această lumină ascultarea față de Lege asigură locul în cadrul Legământului dar nu aduce câstigarea harului ci menține un statut. Pentru înțelegerea acestei perspective trebuie înțelese sensurile unor expresii ca *dreptatea lui Dumnezeu* sau *din faptele Legii*. *Dreptatea lui Dumnezeu* trebuie înțeleasă ca împlinirea de către Dumnezeu a obligațiilor pe care și le-a asumat la crearea omului și la alegerea lui Israel ca popor al Său, în a-l proteja, salva și vindeca pe Israel, cu aspectul că implică și lucrarea lui Dumnezeu în a atrage oamenii și de a-i susține în relația cu El, acțiune ce trebuie percepută ca puterea lui Dumnezeu spre mântuire. Expresia *din faptele Legii* se referă la ceea ce Legea considera ca fiind faptele obligatorii pentru evrei, ca parte ce-i revenea lui Israel din legământul cu Dumnezeu, ca răspuns al lui Israel la acel dar. Aceste fapte au acționat ca și o protecție restrictivă a acestui privilegiu (circumciziunea, respectarea sabbatului, legile curăției și necurăției).

A afirma că îndreptarea este din fapte înseamnă a afirma că Dumnezeu este doar al evreilor iar neamurile ar trebui să preia la nivel personal practicile poporului evreu. Sfântul Apostol Pavel arată că Evanghelia este pentru toți cei ce cred (Rom.1, 16) și dreptatea lui Dumnezeu este peste toți cei ce cred (Rom. 3, 22), Avraam fiind tatăl tuturor celor ce cred (Rom. 4, 11). Avraam a fost socotit drept înainte de momentul tăierii împrejur, moment care a fost doar un semn și o pecete a unei relații drepte câștigată prin credință (Rom 4, 10-11). Dacă baza îndreptării stă în credință , înainte de fapte și dacă credința lui Avraam a fost răspunsul la promisiunea lui Dumnezeu, atunci credința trebuie să fie baza pentru moștenirea promisă (Rom. 4,12). Credința este mult mai importantă și adâncă decât credințioșia lui Avraam și decât relația lui Israel cu un Dumnezeu al legământului, este credința în Cel Care a înviat din morți pe Iisus, Domnul nostru (Rom. 4, 23-24). Legământul lui Dumnezeu cu Avraam s-a bazat în primul rând pe credință iar aceasta nu putea fi modificată de Legea ce venea 430 de ani mai târziu.

Legea le spune oamenilor să facă sau nu ceva și așa vine în opoziție cu Legea lui Dumnezeu, propunând un alt cuvânt care le cere și le impune oamenilor ascultarea, făcându-i neascultători față de Dumnezeu (Rom. 7,17), oamenii devenind sclavii Legii. Ea este inefficientă în confruntarea cu păcatul și moartea și nu le poate învinge, neaducând viață și de aceea Apostolul Pavel este în opoziție cu modul în care iudaismul înțelege Legea ca mijloc de a rezista păcatului și de a ne păzi de el.

Textul din Rom.9-11 răspunde unei tensiuni provocată de afirmarea de către Sfântul Pavel a ideii că statutul special al lui Israel înaintea lui Dumnezeu nu mai este activ, afirmație ce ridică un semn de întrebare privind credințioșia lui Dumnezeu față de poporul ales, față de dreptatea lui Dumnezeu, care presupun că *înfierea și slava și legămintele și Legea și închinarea și făgăduințele* (Rom. 9,4-5) sunt ale evreilor. Biserica nu este definită de Pavel printr-o diferențiere de Israel ci prin includerea ei în Israel și identificarea ei cu moștenitoarea binecuvântărilor lui Israel, abordare diferită de cea a cercetătorilor care vreme de secole, au opus creștinătatea iudaismului. Identitatea lui Israel este determinată de chemarea lui Dumnezeu , Israel fiind definit prin făgăduință (Rom.9,8) și alegere (Rom. 9,11) și nu printr-o descendență de natură fizică. Identitatea etnică, fidelitatea și devotamentul pentru legământ nu aduc nimic la ceea ce constituie baza acetei identități; ele nu sunt indispensabile acestei identități.

Evanghelia lui Hristos a adus dreptatea tuturor celor ce cred (Rom. 10, 4). Căutarea dreptății prin urmarea Legii nu a eșuat pentru că Legea ar fi fost un scop greșit ci pentru că urmarea ei s-a făcut greșit (Rom. 9, 37). Sfârșitul Legii privește rolul acesteia de a păstra

statutul special al lui Israel. Credința despre care vorbește Pavel este devoțiunea față de Iisus ca Domn înviat din morți.

Sfântul Apostol Pavel a realizat și accentuat ideea unei dualități antropologice ca răspuns la o tensiune ce putea fi experimentată zilnic între realitatea morții și suferinței fizice pe de o parte, și credința într-o prezență interioară vie și lucrătoare a lui Dumnezeu. În acest sens moartea este percepută de apostol ca fiind începutul vieții, și, în același timp, rezolvare a tensiunii dintre experiență și credință. Această concepție paulină are componente atât elenistice cât și iudaice neregăsindu-se total în nici una dintre ele. Ea este comună culturilor iudaică și elenistică, care au considerat, încă din antichitate, că dimensiunea fizică a ființei umane (omul dinafară) este coruptibilă și trecătoare pe când cea interioară (omul dinăuntru) este veșnică.

Concluzii generale

În cercetarea biblică modernă se resimte necesitatea renunțării la dihotomismul *iudaism-elenism* în aprecierea operei pauline, deoarece o astfel de abordare s-a dovedit, de-a lungul timpului, a fi în neconcordanță cu evenimentele istorice. Este nevoie de o abordare care să meargă dincolo de această dihotomie, renunțându-se la orice fel de interpretare care să-l vizeze pe apostol din această perspectivă. Trebuie apreciate, cu toată deschiderea, toate ideile și practicile contextului cultural paulin, indiferent de rădăcinile acestora. Făcând aceasta și renunțându-se la baza iudaism-elenism se deschide posibilitatea ca cercetătorii să-l surprindă pe Sfântul Pavel în adevăratul său context cultural căruia îi aparținea și, în această perspectivă, să folosească această cercetare în lămurirea, prin comparație, a ideilor și practicilor acestuia.

Sfântul Apostol Pavel nu mai trebuie văzut și apreciat prin așezarea sa în opoziție cu contemporanii săi sau cu un anumit context al epocii sale pentru că aceasta ar însemna o izolare a lui și ar prejudicia importanța modului în care apostolul a interacționat cu contemporanii săi. Sfântul Apostol Pavel trebuie apreciat tot mai mult ca fiind unul dintre participanții la acest context al epocii sale, un participant care are posibilitatea să se distanțeze de acest context sau să revină la el, asemenea tuturor care au trăit și participat la acel context.

BIBLIOGRAFIE

1. EDIȚII ALE SFINTEI SCRIPTURI

Biblia sau Sfânta Scriptură, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 1997;

Biblia sau Sfânta Scriptură, redactată și adnotată de **Bartolomeu Valeriu Anania**, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 2001;

Biblia sau Sfânta Scriptură-Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, tipărită cu binecuvântarea și prefața Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 2001;

Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece*, Stuttgart, Ed. XXVII, 1993;

Noul Testament, tipărit cu binecuvântarea și prefața Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul B.O.R., Versiune revizuită, redactată și comentată de Arhiepiscopul Bartolomeu Anania, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 1995;

2. DICȚIONARE

Dicționar biblic, trad. **Constantin Moisa**, Ed. Stephanus, București, vol. I, 1995, vol. II, 1996, vol. III, 1997

Dicționar enciclopedic de Iudaism, trad. **Viviane Prager, C. Litman și Țicu Goldstein**, Ed. Hasefer, București, 2000;

Arndt W. F. și Gingrich F. W., *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago, 1957;

Bria Ioan, *Dicționar de Teologie Ortodoxă*, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 1994;

Collins John J., *The Encyclopedia of Apocalypticism*, vol. 1, New York, Continuum, 1998;

Evans Craig A. și Porter Stanley E., *Dictionary of New Testament Background*, Downers Grove and Leicester, InterVarsity Press, 2000;

Freedman D.N., *The Anchor Bible Dictionary*, New York-London-Toronto, Doubleday, 1992;

Gerhard Kittel, Gerhard Friedrich, *Theologisches Worterbuch zum Neuen Testament*, Stuttgart-Berlin-Koln : Kohlhammer, 1990.

Gingrich, F. Wilbur, *Shorter Lexicon of the Greek New Testament*, Chicago/London, 1969;

Hawthorne Gerald F., Martin, Ralph PP., Reid Daniel G., *Dictionary of Paul and his Letters*, Downers Grove and Leicester, InterVarsity Press, 1993;

Peters, F. E., *Greek Philosophical Terms*, trad. în lb. română Drăgan Stoianovici: *Termenii filosofiei grecești*, Humanitas, București, 1997;

Turner N., *Grammatical Insights into the New Testament*, Edinburgh, 1965;

3. COMENTARIII BIBLICE

a. PATRISTICE

Clement Romanul (Sf.), *Epistola către Corinteni*, trad. D. Fecioru, în *Scrierile Părinților apostolici*, PSB 1, EIB, București, 1979;

Ignatie Teoforul (Sf.), *Epistola către Efeseni*, trad. D. Fecioru, în *Scrierile Părinților apostolici*, PSB 1, EIB, București, 1979;

Ioan Gură de Aur (Sf.), *Omilii la Epistola către Romani*, trad. P.S. Teodosie Atanasiu, revizuită și îngrijită de Cezar Păvălașcu și Cristian Untea, Ed. Christiana, București, 2005;

Ioan Gură de Aur (Sf.), *Omilii la Facere*, trad. D. Fecioru, PSB 21-22, EIB, București, vol. I, 1987; vol. II, 1989;

Ioan Gură de Aur (Sf.), *Omilii la Matei*, trad. D. Fecioru, PSB 23, EIB, București, 1994;

b. MODERNE

- Achtemeier Paul J.**, *Romans. Interpretation Commentaries*, Atlanta: John Knox Press, 1985;
- Barrett C.K.**, *Acts 1-14*, Edingburgh, Clark, 1994;
- Barret C.K.**, *The First Epistle to the Corinthians*, London, A&C Black, 1968;
- Barrett C.K.**, *A Commentary on the Second Epistle to the Corinthians*, New York, Ed. Harper & Row, 1973;
- Barrett C.K.**, ” A Commentary on the Epistle to the Romans ”, în: *BNTC*, London, 1962;
- Best Ernest**, *A Commentary on the First and Second Epistles to the Thessalonians*, New York: Harper & Row, 1972;
- Betz H. D.**, *Galatians: A Commentary on Paul's Letter to the Churches in Galatia*, Philadelphia, Fortress, 1979;
- Boring M. Eugene, Berger Klaus, Colpe Carsten**, *Hellenistic Commentary to the New Testament*, Nashville, Abingdon, 1995;
- Brown Raymond, Fitzmyer Joseph A., Murphy, Roland E., O. Carm**, *Introducere și comentariu la Sf. Scriptură*, vol. I, trad. și prelucrare pentru limba română de Dumitru Groșan, Târgu-Lăpuș, 2005;
- Cranfield C.E.B.**, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans: Introduction and commentary on Romans I-VIII*, Edinburgh: T. & T. Clark, 1975-1979;
- Danker Frederick W.**, *II Corinthians. Augsburg Commentary on the New Testament*, Minneapolis: Augsburg, 1989;
- Fee Gordon D.**, *Paul's Letter to the Philippians. The New International Commentary on the New Testament*, Grand Rapids: Eerdmans, 1995;
- Fee Gordon D.** *The First Epistle to the Corinthians. New International Commentary on the New Testament*, Grand Rapids: Eerdmans, 1987;
- Fitzmyer Joseph A.**, *Gli Atti degli Apostoli. Introduzione e commento*, Brescia: Queriniana, 2003;
- Fitzmyer, Joseph A.** *Romans, A New Translation With Introduction And Commentary*, New York: Doubleday, 1993;
- Hays Richard B.**, *I Corinthians. Interpretation Commentary*, Louisville: John Knox, 1997;

- Käsemann Ernst**, *Commentary on Romans*. Grand Rapids: Eerdmans, 1980;
- Keck Leander E.**, *Paul and His Letters, 2nd edition, Proclamation Commentaries*, Philadelphia: Fortress, 1988;
- Keck Leander E.**, *Romans*. Abingdon New Testament Commentaries. Abingdon Press, 2005;
- Mihoc Vasile**, “Epistola Sfântului Apostol Pavel către Galateni. Introducere, traducere și comentariu.”, în: *ST*, an XXXV, 1983, nr. 3-4, pp. 161-298, și nr. 5-6, pp. 329-463;
- Moo Douglas**, *The Epistle to the Romans, The New International Commentary on the New Testament*, Grand Rapids, Michigan-Cambridge 1996;
- Morris Leon**, *The First Epistle of Paul to the Corinthians, Tyndale New Testament Commentaries*, Grand Rapids: Wm.B.Eerdmans Publishing, 1958;
- Munteanu G.L.**, *Epistola Sf. Apostol Pavel către Galateni*, Tipografia Eparhiei Ortodoxe Române, Cluj, 1940;
- O'Brien Peter T.**, *The Epistle to the Philippians: A Commentary on the Greek Text*, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1991;
- Stone Michael**, *Fourth Ezra: A Commentary on the Book of Fourth Ezra*, Minneapolis, Ed. Fortress, 1990;
- Stott John**, *Romani. Comentarii biblice expositive*, trad. I. Ciobanu, Logos, 2000;
- Talbert Charles H.**, *Reading Corinthians: A Literary and Theological Commentary on 1 and 2 Corinthians*. New York: Crossroad, 1987;
- Van Harn**, *The Lectionary Commentary. Theological Exegesis for Sunday's Texts. The Second Readings: Acts and the Epistles*, Grand Rapids: Eerdmans, 2001;

4. LITERATURĂ DE SPECIALITATE

- Annas E. Julia.**, *Hellenistic Philosophy of Mind*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1992;
- Arnold C.E.**, *The Colossian Syncretism: The Interface between Christianity and Folk Belief at Colossae*, Tübingen, Mohr, 1995 ;

- Aune D.E. și McCarthy J.** *The Whole and the Divided Self: The Bible and Theological Anthropology*, New York, Crossroad, 1997;
- Babcock W. S.**, *Paul and the Legacies of Paul*, Dallas, Southern Methodist University Press, 1990;
- Balcă N.**, *Istoria filosofiei antice*, Ed. Institutului biblic și de Misiune al B.O.R., București 1982;
- Balch David L.** , *Let Wives be Submissive: The Domestic Code in I Peter*, Chicago, 1981;
- Barclay J.**, *Jews in the Mediterranean Diaspora: From Alexander to Trajan (323 BCE-117 CE)*, Edinburg, T & T Clark,1996;
- Barclay J.**, *Obeying the Truth: A Study of Paul s Ethics in Galatians*, Edinburg: T.&T. Clark, 1988;
- Baslez Marie-Fancoise**, *Sf. Pavel*, traducere de Anca Maria Christodorescu, Ed. Comania, București 2001;
- Bassler J.** , *Divine Impartiality: Paul and a Theological Axiom*, Chico: Scholars, 1982 ;
- Beker Christiaan J.**, *Paul the Apostle: The Triumph of God in Life and Thought*, Philadelphia, 1980;
- Bell Richard H.**, *Provoked to Jealousy: The Origin and Purpose of the Jealousy Motif in Romans 9-11*, Tübingen: Mohr, 1994;
- Bell Catherine**, *Ritual Theory, Ritual Practice* , Oxford, Oxford University Press, 1991;
- Bickerman Elias J** , *The Jews in the Greek Age*, London, Harvard University Press, 1988;
- Boers Hendrikus** , *Justification of the Gentiles: Paul's Letters to the Galatians and Romans*, Peabody, Massachusetts: Hendrickson, 1994;
- Boyarin D.**, *A Radical Jew: Paul and the Politics of Identity*, Berkeley, University of California Press, 1994;
- Brenk Frederick E** , *In Mist Apparelled : Religious Themes in Plutarch's Moralia and Lives* , Leiden, Brill, 1977;
- Bruce Frederick F.**, *Paul, Apostle of the Heart Set Free*, Grand Rapids, Eerdmans, 1977;
- Bruneau Philippe**, *Recherches sur les cultes de Delos a l'epoque helenistique et a l'epoque imperiale*, Paris, De Boccard, 1970;
- Burkert W.**, *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influences on Greek Culture in the Early Arhaic Age*, Cambridge, Harvard University Press, 1992;

Castelli Elisabeth, *Imitating Paul : A Discourse of Power*, Louisville, Westminster John Knox, 1991;

Charles Robert Henry, *Religious Development Between the Old and the New Testaments*, Londra, SCM Press, 1998;

Childs B., *The New Testament as Canon: An Introduction*, Philadelphia, Fortress, 1986;

Cohen S.J.A. *The Beginnings of Jewishness: Boundaries, Varieties, Uncertainties*” ,Berkeley, Los Angeles and London , 1999;

Collins Adela Yarbro, *Ancient and Modern Perspectives on the Bible and Culture: Essays in Honor of Hans Dieter Betz*, Atlanta, Scholars, 1989;

Dalley S., *Myths from Mesopotamia*, Oxford, Oxford University Press, 1989;

Decaux Alain, *Viața Sfântului Pavel*, Ed. Humanitas, București, 2007 ;

Deissman Adolf, *Bible Studies : Contributions to the History of the Language, the Literature and the Religion of Hellenistic Judaism and Primitive Christianity*, Kessinger Publishing Company, 2008;

Dibelius M. și Greeven H. James , *Hermeneia* , Philadelphia, Fortress, 1985;

Dieter Georgi, *The Opponents of Paul in Second Corinthians*, Philadelphia, Fortress, 1986;

Dunn J.D.G., *The New Perspective on Paul: Collected Essays*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2005;

Dunn J.D.G., *Christology in the Making*, London, SCM Press, 1989 ;

Dunn James D.G., *Paul and the Mosaic Law*, William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K., 2001;

Dunn James D.G., *The Partings of the Ways: Between Christianity and Judaism and Their Significance for the Character of Christianity*, 2006;

Dunn James D.G., *The theology of Paul the Apostle*, William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K., 2006;

Dunn James D.G.. *Jesus, Paul, and the law: studies in Mark and Galatians*, Louisville, Westminster/John Knox Press, 1990;

Edwin Hatch, *The Organisation of the Early Christian Churches*, London, 1892;

Elliott Neil, *Liberating Paul: The Justice of God and the Politics of the Apostle*, Maryknoll, Orbis, 1994;

Fiorenza E. Schüssler, *In Memory of Her*, New York, Crossroad, 1994;

Fitzmyer Joseph A.,S.J., *According to Paul. Studies in the theology of the apostle*, Paulist Press, New York, 1993;

- Grant Robert M.**, *Gods and the One God*, Philadelphia, Westminster, 1986;
- Green PP.**, *Alexander to Actium. The Historical Evolution of the Hellenistic Age*, Berkeley/Los Angeles, 1990;
- Guthrie Donald**, *New Testament Introduction*, DownersGrove, Illinois, S.U.A, 1990;
- Guthrie W. K. C.** , *Orpheus and Greek Religion* , London, Princeton University Press , 1993;
- Hansen G. Walter**, *Abraham in Galatians*, Sheffield : Sheffield Academic Press, 1989;
- Harvey Graham**, *The true Israel : uses of the names Jew, Hebrew and Israel in ancient Jewish literature*, Leiden, Brill, 1996;
- Hays R. B.**, *The Faith of Jesus Christ : An Investigation of the Narrative Substructure of Galatians 3,1-4,11*, Grand Rapids, Eerdmans, 2002;
- Hays Richard B.**, *The Conversion of the Imagination, Paul as the Interpreter of Israel's Scriptures*, William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K., 2005;
- Hengel M.**, *The Zealots: Investigations into the Jewish Freedom Movement in the Period from Herod I Until 70 A.D.*, Edinburgh: T. & T. Clark, 1989;
- Hengel Martin și Schwemer Anna. Maria**, *Paul between Damascus and Antioch : The Unknown Years*, London: SCM Press , 1997;
- Hill C.C.**, *Hellenists and Hebrews : Reappraising Divisions Within the Earliest Church* , Minneapolis, Fortress, 1992;
- Himmelfarb Martha** , *Tours of Hell: An Apocalyptic Form in Jewish and Christian Literature* , Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1983;
- Hock Ronald F.**, *The Social Context of Paul's Ministry: Tentmaking and Apostleship*, Philadelphia: Fortress, 1980;
- Hoffmann R.J.**, *Marcion: On the Restitution of Christianity*, Chico, Scholars, 1984;
- Iustin Martirul și Filozoful**, Colecția Părinți și scriitori bisericești, *Apologeți de limbă greacă, Dialogul cu iudeul Tryfon*, ed. Institutului Biblic și de Misiune al BOR, Buc, 1980;
- Iustin Moiescu**, *Activitatea Sf. Apostol Pavel în Atena*, Ed. Anastasia , București 2002;
- Kennedy G.A.**, *New Testament Interpretation through Rhetorical Criticism*, Chapel Hill, UNC Press, 1984;
- Lim Timothy H**, *The Holy Scripture in the Qumran Commentaries and Pauline Letters*, Oxford, Clarendon Press, 1997;
- Long A.A.**, *Hellenistic ethics and Philosophical Power* , Berkely:University of California Press, 1993;

Ludemann Gerd, *Paul the founder of Christianity*, Prometheus Books, New York, 2002;

Maccoby Hyam, *Paul and the Invention of Christianity*, New York, Harper & Row, 1986;

MacMullen Ramsay, *Changes in the Roman Empire: Essays in the Ordinary*, Princeton, Princeton Press, 1990;

MacMullen Ramsay, *Paganism in the Roman Empire*, New Haven and London, Yale University Press, 1981;

Malherbe Abraham J., *Conversion to Paul's Gospel .The Early Church in Its Context: Essays in Honor of Everett Ferguson*, Frederick W. Norris & James W. Thompson, Leiden, Brill, 1998;

Malherbe Abraham J., *Paul and the Thessalonians: The Philosophical Tradition of Pastoral care*, Philadelphia, Fortress, 1987;

Marcu Grigorie, *Antropologia paulină*, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1941;

Marcu Grigorie, *Epistola Sf. Apostol Pavel către Tit*, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1947;

Marcu Grigorie, *Saul din Tars*, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1939;

Martinez F.G și Barrera J.T., *The People of the Dead Sea Scrolls: Their Writings, Beliefs and Practices*, Leiden, Brill, 1995;

Martyn J.L., *History and Theology in the Fourth Gospel*, New York, Harper & Row, 1968;

Meeks W.A., *The first urban Christians. The social world of the apostle Paul*, Yale University Press, New Haven and London, 2003;

Meeks W.A., *The Mural World of the First Christians*, Philadelphia, Fortress Press, 1986;

Meeks W.A., *The Origins of Christian Morality: The First Two Centuries*, New Haven and London, Yale University Press, 1993;

Mihoc V., Mihoc D., Mihoc I., *Introducere în Studiul Noului Testament. Vol I*, Ed. Teofania, Sibiu 2001;

Mitchell Margaret, *Paul and the Rhetoric of Reconciliation: An Exegetical Investigation of the Language and Composition of 1 Corinthians*, Louisville, Westminster/John Knox, 1993;

Munteanu Liviu, *Epistola Sf. Apostol Pavel către Galateni*, Cluj, 1940;

Nanos M., *The Mystery of Romans: The Jewish Context of Paul's Letter*, Minneapolis, Fortress, 1996;

Negruțiu Silviu I., Moldovan Dan E., Codrea Florin, Mățăoanu Mirela, Tofană Stelian (coordonator), *Cercetarea biblică nouotestamentară românească – Ghid bibliografic* - Cluj-Napoca, 2004;

Neumann J., *Righteousness in the New Testament*, Philadelphia ; Fortress, 1982;

Neusner J., *Judaism in Late Antiquity, Part II: Historical Synthesis*, Leiden, Brill, 1995;

Neusner J., *The Rabbinic Traditions about the Pharisees before 70*, Leiden, Brill, 1971;

Neusner J., *Self – Fulfilling Prophecy: Exile and Return in the History of Judaism*, Atlanta, Scholars, 1990;

Neusner Jacob, *From Politics to Piety: The Emergence of Pharisaic Judaism* , a doua ediție, New York, 1979;

Newman C.C., Davila J.R. și Lewis G.S., *The Jewish Roots of Christological Monotheism*, Leiden, Brill, 1999;

Nickelsburg George W.E., *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah*, Fortress Press, Minneapolis, 2005;

Nicolae Nicolaescu, Grigorie Marcu, Sofron Vlad, Liviu Munteanu, *Studiul Noului Testament pentru Institutele Teologice*, Ed. IBMBOR, București, 1983;

Osten-Sacken PP., *Christian-Jewish Dialogue: Theological Foundations*, Philadelphia: Fortress, 1986;

Pagels Elaine, *The Gnostic Paul: Gnostic Exegesis of the Pauline Letters*, Philadelphia, Fortress, 1975;

Pedersen Troels Edgar, *Paul and the Stoics*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 2000;

Pedersen Troels Edgar, *Paul beyond the Judaism/Hellenism divide*, Westminster John Knox Press, London, 2001;

Räisänen H., *Paul and the Law*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1983;

Rensberger D., *Johannine Faith and Liberating Community*, Philadelphia, Westminster, 1988;

Reynolds J. și Tannenbaum R., *Jews and Godfearers at Aphrodisias*, Cambridge, Cambridge Philological Society, 1987;

Richard Wallace, și Williams Wynne. *The Three Worlds of Paul of Tarsus*. London and New York, Routledge, 1998;

- Riesner R.**, *Paul's Early Period*, Grand Rapids, Eerdmans, 1998;
- Saperstein M.**, *Moments of Crisis in Jewish – Christian Relations*, London, SCM Press, 1989;
- Schmithals Walter**, *Gnosticism in Corinth: An Investigation of the Letters to the Corinthians*, Nashville și New York, Ed. Abingdon ,1971;
- Segal A. F.**, *Paul the Convert: the Apostolate and Apostasy of Saul the Pharisee*, New Haven, Yale University Press, 1990;
- Seifrid Mark A.**, *Christ our Righteousness: Paul's Theology of Justification*, Inter Varsity Press, New Studies in Biblical Theology, 2000;
- Shaw Graham**, *The Cost of Authority*, London, SCM Press, 1983;
- Skarsanne O.**, *The Proof from prophecy*, Leiden, Brill, 1987;
- Smith Dennis E.**, *Social Obligation in the Context of Communal Meals: A Study of the Christian Meal in I Corinthians in Comparison with Graeco-Roman Communal Meals*, Harvard University, 1980;
- Soards Marion L.**, *The Apostle Paul. An introduction to his Writings and Teaching*, Paulist Press, New York, 1987;
- Sourvinou – Inwood C.**, “Reading” *Greek Death to the End of the Classical Period* , Oxford, Clarendon, 1995;
- Stambaugh John E., Balch David L.**, *The New Testament in Its Social Environment*, Westminster, John Knox Press, 1986;
- Stanley C.S.**, *Paul and the Language of Scripture*, Cambridge, CUP, 1992;
- Stendahl K.**, *Paul the Convert: The Apostolate and Apostasy of Saul the Pharisee*, New Haven, Yale University Press, 1990;
- Stone Michael**, *Features of the Eschatology of IV Ezra*, Atlanta, Scholars, 1989;
- Stowers Stanley K.**, *Toward a Rereading of Romans*, Yale University, Michigan, Edwards Brothers, 1994;
- Sylianopoulos T.** , *Justin Martyr and the Mosaic Law* , Missoula, Scholars, 1976;
- Tanner Thou**, *Theories of Culture: A New Agenda for Theology*, Minneapolis, Fortress, 1997;
- Thielman Frank**, *Paul & the Law: A Contextual Approach*, Downers Grove: InterVarsity Press, 1994;
- Tofană Stelian**, *Iisus Hristos, Arhiereu veșnic, după Epistola către Evrei*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Ediția a II-a, revizuită și îmbunătățită, Cluj- Napoca 2000;

Tofană Stelian, *Introducere în Studiul Noului Testament. Vol I. Text și Canon. Epoca Noului Testament*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Ediția a II-a, revizuită și îmbunătățită, Cluj- Napoca, 2000;

Tofană Stelian, *Introducere în Studiul Noului Testament, vol.II, Text și Canon. Epoca Noului Testament*, Cluj-Napoca, 2002;

Tofană Stelian, *Studiul Noului Testament, Curs pentru anul I de studiu*, Cluj-Napoca 2005;

Tomasino Anthony J., *Judaism before Jesus*, InterVarsity Press, Leicester, England, 2003;

Urbach E.E., *The Sages : Their Concepts and Beliefs* , Cambridge , Harvard University Press , 1987;

Verzan Sabin, *Sfântul Apostol Pavel*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996;

Wall R. și Lemcio Eugene, *The New Testament as Canon*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1992;

Westerholm S., *Israel's Law and the Church's Faith*, Grand Rapids, Eerdmans, 1988;

Wink Walter, *Unmasking the Powers: The Invisible Forces That Determine Human Existence*, Philadelphia, Fortress Press, 1986;

Wire A.C., *The Corinthian Women Prophets: A Reconstruction through Paul's Rhetoric*, Minneapolis, Fortress, 1990;

Witherington Ben , *Paul's Narrative Thought World*, Louisville, Westminster John Knox, 1994;

Wright N.T., *Paul*, Fortress Press, Minneapolis, 2005;

Wright Richard A., *Christians, Epicureans and the Critique of Greco-Roman Religion* , Brown University, 1994 ;

5. ARTICOLE ȘI STUDII

Alexandru B., *Pe urmele Sf. Apostol Pavel*, în M.O. XI, nr. 9-12, 1960, pp. 783-796;

Aune D.E., „Two Pauline Models of the Person”, în **D.E. Aune și J. McCarthy** *The Whole and the Divided Self : The Bible and Theological Anthropology*, New York, Crossroad, 1997, pp.89 – 114;

Aus Roger, „Paul’s Travel Plans to Spain”, în *Nov. T.* 21, 1979, pp. 232-262;

Barker M., „The Great Angel : A Study of Israel’s Second God”, London, în *SPCK*, 1992, pp. 114 – 133 ;

Barrett C. K., „The Allegory of Abraham, Sarah and Hagar in the Argument of Galatians”, în *SPCK*, 1982, pp.154-170;

Bateson Mary Catherine, „Ritualization: A Study in Texture and Texture Change”, în Bateson Mary Catherine, *Religious Movements in Contemporary America*, Princeton, 1979, pp. 150 -165;

Belu Dumitru, „Nu mai este iudeu, nici elin...(Romani)”, în: *MMS*, XXXIX, 1963, nr.1-2 pp. 42-55;

Betz Hans Dieter, „The Problem of Apocalyptic Genre in Greek and Hellenistic Literature : The Case of the Oracle of Trophonius”, în David Hellholm, *Apocalypticism in the Mediterranean World and the Near East*, Tubingen, Mohr – Siebeck, 1983, pp. 577 – 597;

Betz Hans Dieter, „II Cor. 6,14-7,1, An Anti-Pauline Fragment?”, în *JBL* 92, 1973, pp. 88-108;

Betz Hans Dieter, „The Concept of the Inner Human Being in the Anthropology of Paul”, în *NTS* 46 (2000), pp. 315 – 341;

Bornkamm G., „The Revelation of God’s Wrath (Romans 1-3)”, în Bornkamm G. *Early Christian Experience*, New York, 1969, ppp. 47 – 70;

Bowker J.W., „Merkabah’ Visions and the Visions of Paul”, în *Journal of Semitic Studies*, 1971, nr.16(2) pp. 157 – 173 ;

Burkert Walter, „Towards Plato and Paul : The Inner Human Being”, în Adela Yarbro Collins, *Ancient and Modern Perspectives on the Bible and Culture: Essays in Honor of Hans Dieter Betz*, Atlanta, Ed. Scholars, 1989, pp.59-82;

Cancik Hubert, "The End of the World, of History, and of the Individual in Greek and Roman Antiquity", în John J. Collins, *The Origins of Apocalypticism*, pp. 84 – 125;

Caraza Ioan, „Îndreptarea și îndumnezeirea omului în Hristos după Sfântul Apostol Pavel”, în *O.*, nr. 4/1988, pp. 125-136;

Collins J. J., "The Origins of Apocalypticism in Judaism and Christianity", în John Collins J., *The Encyclopedia of Apocalypticism*, vol. 1, New York, Ed. Continuum, 1998, pp. 129-161;

Coman Constantin, „Antropologie paulină-dihotomism sau trihotomism”, în: *O.*, 1999, nr.1-2, pp. 26-39;

Covercă I., „Din viața și activitatea Sf. Apostoli Petru și Pavel”, în *GB XLVIII*, nr. 4-5, 1989, pp. 406-411;

Crawford M., "Election and Ethnicity: Paul's View of Israel in Romans 9:1:1-13", în *JSNT* 50, 1993, pp. 35-38;

Darby Nock Arthur, „The Historical Importance of Cult Associations”, în *Classical Review*, 1924, vol. 38, pp.105-109;

Dodd C. H., „The Mind of Paul: Change and Development”, în *BJRL* 18 (1934), pp. 69 – 110;

Donaldson T. L., “Zealot and Convert: The Origin of Paul’s Christ – Torah Antithesis”, în *CBQ* 51, 1989, ppp. 655 – 682;

Dunn James D.G., “Jesus-Flesh and Spirit: An Exposition of Romans 1, 3-4”, în *JTS*, 24, 1973, pp.300-320;

Dunn J. D. G., „Jesus, Paul and the Law: Studies in Mark and Galatians”, London, *SPCK*, 1990, pp. 183-214;

Dunn James D. G., “Paul : Apostate or Apostle of Israel ?”, în *ZNW* 89, 1998, pp. 256-271;

Dunn James D.G., “Echoes of Intra-Jewish Polemic in Paul's Letter to the Galatians”, în *JBL* 112, 1993, p. 459-477;

Dunn James D.G., „Judaism in the Land of Israel in the First Century”, în J. Neusner, *Judaism in Late Antiquity, Part II: Historical Synthesis*, Leiden, Brill, 1995, pp.229-261;

Edwin Judge, „The Early Christians as a Scholastic Community”, în *JRH* 1, 1960, pp.5-15;

Fairchild M.R., “Paul’s Pre – Christian Zealot Associations: A Re-examination of Gal. 1,14 and Acts 22,3”, în *NTS* 45, 1999, pp. 514-532;

Fitzmyer J., “ Habakkuk 2:3-4 and the New Testament ”, în Fitzmyer J., *To Advance the Gospel: New Testament Studies*, New York 1981, pp. 236-246;

Fitzmyer J., ” Paul and the Dead Sea Scrolls ”, în P. Flint și J. Vander Kam, *The Dead Sea Scrolls after Fifty Years: A Comprehensive Assessment*, vol. 2, Leiden: Brill, 1998, pp. 599–621;

Furnish Victor Paul, „ II Corinthians” , în *AB 32A*, New York , Doubleday , 1984, pp. 233-54;

Gheorghe Constantin, „ Iudaism și elenism în epistolele Sfântului Pavel ”, în *ST*, nr.9-10/1973, pp.648-662;

Gillman John, „ A Thematic Comparison : I Cor. 15, 50 – 57 and II Corinthians 5,1 – 10 ”, în *JBL* 107 (1988), pp. 439 – 454;

Glasson T.F., „ The Last Judgement in Rev.20 and Related Writings ” , în *NTS* 28 , 1982 , pp. 536 – 538;

Graf D.F., “ Aretas ”, în *ABD 1*, 1992, pp. 373-376;

Green J.B., “ Festus Porcius ”, în *ABD 2*, 1992, pp. 794 -795;

Hacker Klaus, „ Paul’s life ”, în James D. G. Dunn, *The Cambridge companion to St. Paul*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, pp.19-33;

Hahn F., „The Confession of the One God in the New Testament”, în *HBT2*, 1980 , pp. 69 - 84 ;

Harris M.J. , ” Paul’s View of Death in II Corinthians 5,1 – 10 ” , în R. N. Longenecker și M. C. Tenney , *New Dimensions in New Testament Study* , Grand Rapids , Eerdmans 1974 , pp.317 – 328;

Hofius Otfried, ” The Adam – Christ Antithesis and the Law ”, în James D.G. Dunn, *Paul and the Mosaic Law*, Wm. B. Eerdmans Publishing Co. Grand Rapids ; Cambridge, 2001, pp.165-206;

Ioan Mircea, „Sf. Apostoli Petru și Pavel după documente vechi și noi”, în *GB XXV*, nr. 9-10, pp. 821-830;

Lifshitz B., „ Donateurs et fondateurs dans les synagogues juives; Répertoire des dédicaces grecques relatives à la construction et à la réfection des synagogues “, în *Cahiers de la Revue Biblique*, Paris, 1996, pp.49-114;

Lull D.J. , “The Law was our Pedagogue”, în *JBL* 105, 1986, pp.481-498;

Macgregor G.H.C., „The Concept of the Wrath of God in the New Testament”, *NTS* 7, 1960-1961, pp.101-109 ;

Malherbe Abraham J. , „The Inhospitability of Diotrephes”, în J. Jervell and W. Meeks, *God's Christ and His People : Studies in Honour of Nils Alstrup Dahl*, Oslo, Bergen, 1977, pp.222-232;

Malherbe Abraham J., „Gentle as a Nurse : The Cynic Background of I Thess”, în *Nov.T.* , nr. 12, 1970, pp. 203-217;

Marcu Grigorie T. , „ Originea și originalitatea teologiei pauline “ în *RT*, nr. 11-12,1940, pp. 537-558;

Marcu Grigorie, „*Paulinism și stoicism*”, în *Anuarul Academiei Teologice „Andreiane”*, XV, 1938-1939, Sibiu, pp.131-139;

Martin Dale B., „ Paul and Judaism/Hellenism Dichotomy : Toward a Social History of the Question “, în Troels Engberg-Pedersen, *Paul beyond the Judaism /Hellenism Divide.*, London, Westminster John Knox Press, 2001, pp.29-62;

Martyn J. L. „ Galatians ”, în *AB 33A*, New York, Doubleday, 1997, pp.97-105;

Martyn L., “Christ, the Elements of the Cosmos and the Law in Galatians”, în M. White and L. Yarbrought, *The Social World of the First Christians, Essays in Honour of Wayne A. Meeks*, Minneapolis, ed. Fotress, 1995, pp.16-39;

Meeks W. A., „ Breaking Away: Three New Testament Pictures of Christianity's Separation from the Jewish Communities ; To See Ourselves as Others See Us : Christians, Jews, „ others” in Late Antiquity ”, în Meeks W. A., *Scholars Press Studies in the Humanities*, Chicago, The University of Chicago Press, 1985, pp. 93-115;

Meeks W. A., „ The Poliphonic Ethics of the Apostle Paul “, în *Annual of the Society of Christian Ethics*, 1988, pp.17-29;

Meeks W.A., „ And They Rose Up to Play: Midrash and Paraenesis in 1 Corinthians 10, 1-22 “, în *JSNT 16*,1982, pp. 64 -78;

Meeks Wayne A., „ Judaism, Hellenism, and the Birth of Christianity ”, în Troels Engberg-Pedersen , *Paul beyond the Judaism /Hellenism Divide.*, London, Westminster John Press, 2001, pp.17-28;

Meeks Wayne A., „In One Body: The Unity of Humankind in Colossians and Ephesians”, în Meeks Wayne A., *God's Christ and His People: Studies in Honour of Nils Alstrup Dahl*; Oslo, 1977 , pp. 165 – 208 ;

Meeks Wayne A., „The Man from Heaven in Johannine Sectarianism”, în *JBL 91*, 1972 , pp. 44 – 72;

Mihoc Vasile, “Epistola Sfântului Apostol Pavel către Galateni. Introducere, traducere și comentariu.”, în: *ST*, an XXXV, 1983, nr. 3-4, pp. 161-298, și nr. 5-6, pp. 329-463;

Moraru Eugen, „Adam Cel vechi și Adam Cel nou Iisus Hristos în epistolele pauline”, în *MA* nr.3-4/ 1984, pp.175-185;

Morrays- Jones C.R.A. , „Transformational Mysticism in the Apoclyptic – Merkabah Tradition”, în *SS*, 1992 , pp. 3 - 31;

Moule C. F. D., “Once More,Who Were the Hellenists?”, în *Expository Times*, nr .70, 1958-1959, p100-102;

Nock Arthur Darby, *The Vocabulary of the New Testament*, în *JBL* 52, 1933 , pp. 131-139;

Norris R. A., „ Irenaeus Use of Paul in his Polemic Against the Gnostics ”, în W. S. Babcock, *Paul and the Legacies of Paul*, Dallas, Southern Methodist University Press, 1990, pp.79-98;

Perriman A.C., „ Paul and the Parousia : 1 Corinthians 15,50-57 and 2 Corinthians 5,1-5 ”, în *NTS* 35 (1989), pp. 512 – 521;

Popescu Teodor M., „Sfântul Pavel, Apostolul Neamurilor”, , în *ST* III, 1951, nr. 7-8, pp. 369-385;

Preda Constantin, “Credința și viața Bisericii primare. O analiză a Faptelor Apostolilor”, în: *ST*, seria a II-a, anul LIV, nr.1-2, 2002, pp. 3-240;

Preda Constantin, „Doctrina și practica botezului după Faptele Apostolilor”, în: *O*, XLIX, nr.3-4, pp. 36-65;

Roetzel Calvin J., „ Paul in the second century ”, în **James D. G. Dunn**, *The Cambridge Companion to St. Paul*, Cambridge, University Press, 2008, pp.227-241;

Sârbu Gheorghe, *Activitatea Sf. Apostol Pavel în Licaonia*, în S.T. nr. 9-10, pp. 726-740 ;

Scott J.M., „The Triumph of God in II Cor.2,14: Additional Evidence of Merkabah Mysticism in Paul” , în *NTS*, 1996, 42, pp.260-281;

Scott James M, “ For as Many as are of Works of the Law are Under a Curse (Galatians 3.10) “, în Craig Evans și James A. Sanders, *Paul and the Scriptures of Israel*, pp. 187 -221;

Seagal A.F., ”Universalism in Judaism and Christianity”, în Troels Engberg-Pedersen, *Paul in His Hellenistic Context*, London, T&T Clark International, 2004, pp.2-29;

Sider R.D., “ Literary Artifice and the Figure of Paul in the Writings of Tertullian ”, în Babcock, *Paul and the Legacies of Paul*, Dallas, Southern Methodist University Press, 1990, pp.99-120;

Sofron Vlad, „ Sfântul Apostol Pavel – păstor de suflete “, în *ST*, nr.7-8, 1951, pp. 437-448;

Stamatoiu Dionisie, „Sf. Apostol Pavel”, în *MO*, LIII, nr 1-2, 2001, pp.32-70;

Stamatoiu Dionisie, “ Complexitatea unei personalități. Sfântul Apostol Pavel “, în: *MO*, nr.1-4, 2002 pp. 16-44;

Stanton Graham N., „Paul’s gospel ”, în James D.G.Dunn, *The Cambridge Companion to St Paul*, Cambridge, University Press, 2008, pp.173-184;

Stendahl K., “Paul among Jews and Gentiles”, London, *SCM*, 1977, pp.78-96;

Thrall Margaret, ” Putting On or Stripping Off , in II Cor 5,3 ” , în E. J. Epp și G. Fee , *New Testament Textual Criticism: His Significance for Exegesis* , Oxford, Ed. Clarendon , 1981 , pp.223 – 237;

Tofană Stelian, “*The Dimension of Being Unity of the Church in New Testament Terminology*”, în *Sacra Scripta, Review of the Center for biblical Studies*, Cluj-Napoca 2004, nr.2, pp.167-180;

Tofană Stelian, “Die Beziehung zwischen der lokalen und universalen Kirche im Licht der ekkesiologischen Terminologie des Neuen Testaments”, în *WUNT* 218, Mohr Siebeck, 2008, pp. 33-44;

Vogliano Achille, “La grande iscrizione Bacchica del Metropolitan Museum”, în *American Journal of Archaeology*, vol. 37, pp. 215-231;

Williams S. K., “Justification and the Spirit in Galatians”, în *JSNT* 29, 1987, pp. 91-100;

Williams M. H. în „ The Meaning and the Function of Ioudaios in Graeco-Roman Inscriptions”, în *ZPE* 116, 1997, pp. 249-262;

Witherington Ben, „ Contemporary perspectives on Paul ”, în James D.G.Dunn, *The Cambridge Companion to St. Paul*, pp.256-269;